

Z NIEWOLI PRAWA DO WOLNOŚCI DZIECI BOŻYCH DWA PRZYMIERZA WEDŁUG Ga 4,21-5,1

W Liście do Galatów znajduje się interesujący fragment (4,21-5,1)¹, który bazuje na midraszowej interpretacji tekstów Rdz 16,1-16 i 21,1-7². Fakt posiadania dwóch synów przez Abrahama jest dla apostoła punktem wyjścia do rozwinięcia alegorii³ dwóch przymierzy. Te dwa przymierza symbolizują dwie kobiety – żony Abrahama: Hagar i Sara. O ile związek Sary z przymierzem wydaje się być oczywisty, o tyle w przypadku Hagar nie ma mowy o żadnym przymierzu zawartym z jej potomstwem, jakkolwiek w Rdz 16,10 jest mowa o obietnicy potomstwa dla Hagar, która przypomina obietnicę daną Abrahamowi. Komentując perykopę o dwóch przymierzach musimy stale mieć w świadomości zasadniczą antytezę Pawłową: Prawo – wiara, którą autor rozwija

¹ W tradycyjnych wydaniach Biblii redaktorzy wyodrębniają jako jednostkę literacką 4,21-31 (tak m.in. BT). A. Pitta, *Disposizione e messaggio della lettera ai Galati*, AnB 131, Roma 1992, s. 128n. uzasadnia, że 5,1 należy zaliczyć także do tej samej perykopy. Taki sam podział przyjmują także Bruce, Fung, Vanhoye, Byrne, Martyn.

Apostoł używa co prawda słowa ἀλληγοροῦμενα, co wskazywałoby na alegorię, ale trudno tu mówić o alegorii w ścisłym słowa znaczeniu, jak w przypadku Filona z Aleksandrii czy Orygenesesa, którzy uprawiali egzegezę „alegoryczną” – rozważany tekst należałoby raczej traktować jako „midrasz alegoryczny” do Rdz 16-21. Tak A. Pitta, *Lettera ai Galati*, SOC 9, Bologna 1997, s. 275nn. Tenże, *Disposizione e messaggio*, s. 182, 188. F.F. Bruce, *Commentary on Galatians*, NIGTC, Grand Rapids 1984, s. 217 proponuje używać określenia „typologia”. Zob. także F.P. Ramos, *Alegoria o tipologia en Gal 4,21-31*, EstBib 34/1975, s. 113-119. NIV oddaje wyrażenie Pawłowe przez: „These things may be taken figuratively”

³ Mimo że określenie „alegoria”, jak to zaznaczyliśmy wyżej, nie jest w tym miejscu prawidłowe, będziemy się nim dla uproszczenia posługiwać.

w zasadniczej, centralnej części listu (Ga 2, 15-5,6), ponieważ bez uwzględnienia tego kontekstu nie można prawidłowo zinterpretować tej niestereotypowej alegorii. Mówiąc najkrócej, dla Pawła przyczyną usprawiedliwienia nie jest wypełnianie Prawa, ale postawa wiary.

Pierwszy werset perykopy (21) nawiązuje do zasadniczego problemu listu, jakim jest bezsilność Prawa Mojżeszowego w kwestii usprawiedliwienia. Pozostałą część perykopy można podzielić na trzy sekcje: w pierwszej autor przywołuje fakt posiadania dwóch synów przez Abrahama, skupiając uwagę na ich matkach (w. 22-23), druga jest alegoryczną ilustracją dwóch przymierzy (w. 24-27), wreszcie ostatnia zawiera aplikację alegorii do konkretnej sytuacji adresatów.

1. Kontekst faktograficzny alegorii (4,22-23)

Apostoł Paweł, zwyczajem rabina, wychodzi od tekstu biblijnego. Sugeruje to formuła wprowadzająca „napisane jest” (γέγραπται), po której następuje ὅτι *recitativum*. Chociaż Paweł stosuje w tym miejscu typową formułę wprowadzającą cytaty biblijny, to jednak to, co po niej następuje, nie jest dosłownym cytatem, lecz zwięzłym streszczeniem wydarzeń opisanych w Rdz 16-21, skoncentrowanym na fakcie posiadania dwóch synów przez Abrahama⁴. Apostoł nie nazywa po imieniu żadnego z nich, ani ich matek. Z naciskiem natomiast podkreśla, że jedna z kobiet była niewolnicą (παῖδιόσκη)⁵, druga zaś wolną (ἐλεύθερα)⁶. Taka charakterystyka jednoznacznie pozwala zidentyfikować postacie Hagar i Sary, zresztą pierwsze imię pojawi się *explicite* w dalszej części wywodu, podczas gdy potwierdzeniem identyfikacji Sary będzie imię jej syna Izaaka (4,28).

Pominięcie przez Pawła imion dwóch kobiet, wyobrażających dwa przymierza, a zarazem dwukrotnie podkreślenie ich statusu społecznego nie może być przypadkiem. Apostoł w ten sposób eksponuje zasadniczy temat, który będzie przedmiotem zainteresowania dalszej części listu, mianowicie wol-

⁴ Jest to jedyny taki przypadek u Pawła, że po formule nie cytuje bezpośrednio Pisma, lecz tylko nawiązuje do pewnych wydarzeń biblijnych; por. A. Pitta, *Galati*, 281.

⁵ Termin παῖδιόσκη może oznaczać także młodą dziewczynę, ale kontekst, w jakim występuje w odniesieniu do Hagar w Rdz 16,1.8; 21,10 jest jednoznaczny i wskazuje na niewolnicę.

⁶ W Księdze Rodzaju Sara nigdzie nie jest nazwana „wolną”, ale występuje pod określeniem „pani” (κυρία) (Rdz 16,4.8-9), co wskazuje na jej status społeczny.

ność⁷, która jest przeciwieństwem niewoli Prawa. Antyteza niewola – wolność stanowi zasadniczy klucz do zrozumienia rozważanej przez nas alegorii. Należy zauważyć uwypuklony przez apostoła kontrast między dwoma synami Abrahama: Izaak – jest urodzony z wolnej „według ducha” (κατὰ πνεῦμα – 4,29b) na skutek obietnicy (δι’ ἐπαγγελίας 4,23b), natomiast Izmael (nie wymieniony z imienia, lecz identyfikacja nie budzi wątpliwości) – urodzony z niewolnicy „według ciała” (κατὰ σάρκα – 4,23a. 29a). Określenie „według ciała” użyte w tym miejscu nie oznacza upadłej natury ludzkiej, jak np. w Rz 8, czy Ga 5,16nn., lecz naturalny sposób zrodzenia. E. Szymanek dodaje jeszcze: „zgodny z ówczesnym prawem”⁸. Autor chce w ten sposób wyrazić, że narodziny Izmaela dokonały się bez jakiegś specjalnej Bożej interwencji, jak to miało miejsce w przypadku Izaaka. Innymi słowy, urodzenie Izmaela przez Hagar „nie było objęte planem obietnic Bożych”⁹

Zwróćmy uwagę, że apostoł pisze: „Abraham miał dwóch synów”, ignorując zupełnie fakt, że patriarcha miał jeszcze sześciu innych synów z Keturą (por. Rdz 25,1-2; 1 Krn 1,32). Jest to świadome zacieśnienie liczby synów do dwóch, ponieważ Paweł pisze do reprezentantów dwóch frakcji istniejących pośród Galatów: tych, którzy spodziewają się usprawiedliwienia na podstawie uczynków Prawa (to ci urodzeni κατὰ σάρκα) oraz tych, którzy przyjmują, że wiara jest konieczna do usprawiedliwienia (ci są urodzeni δι’ ἐπαγγελίας)¹⁰. Jest jeszcze jeden istotny szczegół, na który warto zwrócić uwagę. W w. 23 Paweł używa czasownika γεννάω w *perfectum*: γεγέννηται. Grecki czas *perfectum* wskazuje na pewien stan trwały. A zatem mówiąc o narodzeniu Izmaela (podobnie jak i Izaaka), apostołowi nie chodzi tylko o jednorazowe wydarzenie, ale o potomstwo synów „według ciała” jako pewną zbiorowość (por. *part. praesentis* γεννώσα w w.24 oraz *praesens* δουλεύει w w.25). J.L. Martyn¹¹ zauważa, że Paweł używa czasownika γεννάω, które w znaczeniu metaforycznym odnosi do efektów swojej pracy misyjnej, inaczej mówiąc, Paweł ma na myśli dwa sposoby „zrodzenia Kościołów misyjnych”¹².

⁷ Por. A. Pitta, *Galati*, s. 282.

⁸ E. Szymanek, *List do Galatów. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz*, Poznań-Warszawa 1978, s. 101.

⁹ H. Langkammer, *List do Galatów*, Biblia Lubelska, Lublin 1999, s. 75.

¹⁰ Por. R.Y.K. Fung, *The Epistle to the Galatians* (NICNT), Grand Rapids 1988, s. 206.

¹¹ J.L. Martyn, *Galatians*, AB 33A, New York 1998, s. 452.

¹² *Tamże*. „Paul speaks of two different ways in which churches are being begotten among Gentiles at the present time, and thus of two different Gentile mission”

2. Sens alegoryczny – dwa przymierza (4,24-27)

Powyższe spostrzeżenia służą apostołowi za przygotowanie do figuratywnego przedstawienia dwóch przymierzy (δύο διαθήκαι). W historii biblijnej można wyliczyć kilka przymierzy: z Noem, z Abrahamem, Izaakiem i Jakubem, Dawidem, nie mówiąc już o kultycznym odnawianiu przymierza synajskiego¹³ Paweł ogranicza się tylko do dwóch – których prefiguracjami są postacie Sary i Hagar. Mówi o dwóch, ale *de facto* dookreśla tylko pierwsze z nich: „zawarte pod górą Synaj” (4,24), nie identyfikując drugiego. Termin „przymierze” (LXX – διαθήκη; BH – ברית) występuje w związku z narodzinami Izaaka w Rdz 17,19: „Żona twoja, Sara, urodzi ci syna, któremu dasz imię Izaak. Z nim też zawrę przymierze, przymierze wieczne z jego potomstwem, które po nim przyjdzie” (por. 17,21). Natomiast Rdz nigdzie nie wspomina o żadnym przymierzu zawartym z Hagar bądź jej synem Izmaelem.

Zanim przejdziemy do szczegółowej analizy tekstu i jego dalszych implikacji, zestawmy poszczególne skontrastowane ze sobą elementy alegorii:

	„pierwsze przymierze”	„drugie przymierze”
<i>miejsce</i>	Synaj – góra w Arabii	brak identyfikacji
<i>figura</i>	Hagar	Sara
<i>realizacja</i>	obecne Jeruzalem	górne Jeruzalem
<i>potomek</i>	Izmael	Izaak
<i>zrodzenie</i>	według ciała	według ducha = według obietnicy
<i>skutek</i>	niewola	wolność

Pozostaje niezidentyfikowany jeden element powyższego zestawienia. Autor nie określa „miejsca” (rozumianego w szerokim znaczeniu) zawarcia „drugiego przymierza”. Apostoł wskazuje jedynie na jego wypełnienie, jakim jest „*górne Jeruzalem*», które jest naszą matką”. (4,26). Określenie „miejsca”, czy może raczej okoliczności zawarcia „drugiego przymierza” wymaga najpierw identyfikacji samego przymierza. Zanim jednak przejdziemy do tej zasadniczej kwestii, zajmiemy się bliżej alegorią przymierza synajskiego.

¹³ Na temat przymierzy zob. m.in. A. Jankowski, *Biblijna teologia przymierza*, Kraków 1997.

Szokujące jest stwierdzenie w w.24: „[Przymierze] zawarte pod górą Synaj (...) wyobraża Hagar”. Dla Żydów takie stwierdzenie było wręcz bulwersujące, jako że to właśnie oni, jako spadkobiercy obietnicy danej Abrahamowi, otrzymali Prawo i przymierze, podczas gdy potomkowie Izmaela dali początek narodom pogańskim (por. Rdz 37,25-28; Sdz 8,24: 1 Krn 1,29-33). Dlaczego więc apostoł łączy postać niewolnicy Hagar z przymierzem synajskim? Znając cały szeroki kontekst polemiki Pawła ze swymi adresatami na temat wartości Prawa Mojżeszowego, nietrudno na to pytanie odpowiedzieć: Ponieważ Paweł uważa, że Prawo, które naród wybrany otrzymał na górze Synaj za pośrednictwem Mojżesza, trzymało Izraelitów w niewoli (por. chociażby 2,4; 3,22n.; 4,7), z której nas wykupił dopiero Chrystus (4,5). „Podobnie jak niewolnica rodzi niewolnika, tak też Prawo rodzi do niewoli, a nie do wolności”¹⁴.

Jednak stwierdzenie Pawła, który odnosi przymierze synajskie do Hagar i Izmaela nie odpowiada faktom zawartym w Biblii. Dlatego Paweł musi znaleźć jakieś ogniwo, które potwierdzałoby jego interpretację. Takim ogniwem jest dla apostoła argument geograficzny. Autor stwierdza: „Synaj jest górą w Arabii” (Σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβία – w. 25a). Jednakże tekst w tym miejscu nie jest jednoznaczny. Początek w. 25 ma kilka wersji¹⁵, a wśród nich jest brzmienie: τὸ δὲ Ἀγάρ Σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβία – reprezentowane przez tak doniosłych świadków, jak kodeksy A, B i D. Ta właśnie wersja (choć tylko z prawdopodobieństwem C) została przyjęta przez zespół redakcyjny GNT¹⁶. Jeżeli więc potraktujemy wyżej zacytowaną lekcję jako autentyczną¹⁷, to w. 25 należałoby przetłumaczyć: „Słowo Hagar¹⁸ oznacza górę Synaj w Arabii”. Takie brzmienie mogłoby suponować, że w języku mieszkańców Arabii określano górę Synaj słowem „Hagar”. Taką interpretację spotkamy już u Jana Chryzostoma. Gdy pod koniec XVI w. czeski podróżnik Christoph Harant dotarł do Synaju, zanotował w swoim dzienniku podróży:

¹⁴ H. Langkammer, *List do Galatów*, s. 76.

¹⁵ Szeroką dyskusję na ten temat przedstawia A. Oepke. *Der Brief des Paulus an die Galater*, ThHNT 9, Berlin 1984³, s. 149.

¹⁶ Wydanie 4 poprawione, Stuttgart 1993.

¹⁷ P⁴⁶ nie zawiera powtórzenia słowa Ἀγάρ; niemniej C.H. Cosgrove, „The Law has given Sarah no Children” (*Gal. 4:21-30*), *NovT* 29/1987, s. 228 stwierdza, że nawet „when the shorter reading is followed, Hagar is still best understood as the (implied) subject of ἐστὶν”

¹⁸ A. Oepke, *Der Brief des Paulus an die Galater*, s. 149 zwraca uwagę, że w tekście nie występuje ἡ Ἀγάρ lecz τὸ Ἀγάρ.

„Den Berg Synai nennen die Arabische und Mauretanische Heyden Agar oder Thur”¹⁹. Czy Pawłowi znana była taka nazwa góry Synaj? W Biblii Arabami nazywano czasem ogólnie mieszkańców pustyni (por. Jr 3,2; 9,25), zaś Hagar wraz ze swym synem została wygnana na pustynię (por. Rdz 21, 14.20n.), a więc można z tego wyprowadzić związek Hagar z Arabią. Wśród plemion zamieszkujących tzw. Arabię pustynną wymienia się m.in. Izmaelitów i Hagarytów²⁰ Góra Synaj, gdzie Izraelici zawarli przymierze z Jahwe też była położona na pustyni. Wg Rdz 21,21 Izmael mieszkał na pustyni Paran, czyli we wschodniej części Półwyspu Synajskiego. Jeżeli weźmiemy pod uwagę wszystkie powyższe przesłanki, staje się bardziej zrozumiała geograficzna identyfikacja imienia Hagar z górą Synaj. Niezależnie od tego, jakiego rodzaju związek między Hagar a Synajem Paweł miał na myśli²¹, faktem jest, że w ten sposób apostoł chce uzasadnić tezę, że Prawo otrzymane na Synaju prowadzi do niewoli²².

Idąc jednak dalej, wydaje się istotniejsze dla argumentacji Pawła wskazanie na związek typologiczny między Synajem a „obecnym Jeruzalem” (ὁ ὕψιστος Ἱερουσαλήμ). Apostoł używa tutaj terminologii teologicznej (Jeruzalem) w odróżnieniu od geograficznej²³ (Jerozolima – gr. Ἱεροσόλυμα), aby wskazać na Jerozolimę jako „miejsce święte”, centrum kultu związanego ściśle z przymierzem synajskim. Można powiedzieć za Fungiem, że „obecne Jeruzalem” jest metonimią judaizmu, który pokłada nadzieję w fizycznej przynależności do potomstwa Abrahama²⁴. Ponieważ apostoł twierdzi, że „obecne Jeruzalem wraz ze swoimi dziećmi trwa w niewoli” (25b), chce tym samym potwierdzić, że Prawo otrzymane na Synaju wprowadza w niewolę tych, którzy się mu poddają. Ponieważ zaś Syjon nazywa się inaczej Hagar, a Hagar była niewolnicą, podobnie jak jej potomstwo, więc trzyczłonowa analogia Hagar-Sy-

¹⁹ Cyt. za tamże, s. 149.

²⁰ Por. F. Rienecker, G. Maier, *Leksykon biblijny*, red. nauk. wyd. pol. W. Chrostowski, Warszawa 2001, s. 38.

²¹ Nie można także wykluczyć innego kierunku rozumowania Pawła. Zakładając, że właściwą lekcją jest: „Synaj jest to góra w Arabii”, można suponować, że Paweł chce przez to powiedzieć: Góra Synaj, na której zostało zawarte przymierze, leży na terytorium pogańskim, nie w ziemi Izraela, a zatem Izraelici, którzy brali udział w zawarciu przymierza, znajdowali się „nadal w niewoli”, nie osiągnąwszy Ziemi Obiecanej.

²² Por. F. Mussner, *Hagar, Sinai, Jeruzalem*, TübTQ 140/1960, s. 56-60.

²³ Por. J. Jeremias, *Ierusalem / Ierosolyma*, ZNW 65/1974, s. 273-276; także F.F. Bruce, *Galatians*, s. 220.

²⁴ R.Y.K. Fung, *The Epistle to the Galatians*, s. 209.

jon-obecne Jeruzalem jest jak najbardziej uzasadniona. Istotną cechą alegorii Hagar-Przymierze jest permanentny fakt „rodzenia ku niewoli” (εἰς δουλείαν γεννώσα – *participium praesentis*), co odpowiada Pawłowej interpretacji roli Prawa.

W drugiej kolumnie tabeli mamy zestawione istotne elementy „drugiego przymierza”, które jest związane z osobą Sary – wolnej żony Abrahama, która zrodziła Izaaka, syna obietnicy. O ile Hagar uosabiała „obecne Jeruzalem”, to Sara reprezentuje „górne Jeruzalem” (ἄνω Ἱερουσαλήμ). Dla Żydów obznanych z judaistyczną literaturą apokaliptyczną było oczywiste, że w niebie istnieje archetyp ziemskiej Jerozolimy (por. Wj 25,9-40; Hbr 12,22)²⁵. Rabbi Meir (ok. 140) mówiąc o czwartym niebie, stwierdza, że w nim „jest Jerozolima i świątynia i ołtarz, na którym wielki książę Michał składa ofiarę”²⁶. Natomiast w Apokalipsie Barucha, napisanej krótko po 70 r., autor stwierdza, że „ziemska Jerozolima nie jest prawdziwym miastem Bożym; gdyż prawdziwe zostało ukazane Adamowi przed upadkiem, Abrahamowi zaś podczas zawarcia przymierza, Mojżeszowi natomiast wtedy, gdy ukazany mu został plan przybytku na Synaju”²⁷. Oczywiście „górne Jeruzalem” nie jest kategorią geograficzną czy topograficzną, lecz oznacza rzeczywistość duchową²⁸. Jego specyfikacja: „ono jest naszą matką” (26b) wskazuje na to, że chrześcijanie są duchowymi jej dziećmi.

Metafora matki ma liczne implikacje w Starym Testamencie. Autor Ps 86,5 (LXX) nazywa matką Syjon, podobnie jak 2Ezd 10,7. Nazwa Syjon, początkowo mająca konotację geograficzną, z czasem stała się określeniem symbolicznym. „Symbolika ta skupia się na Syjonie jako miejscu przebywania Jahwe-Króla. Ponieważ na Syjon spoglądano jako na miejsce tronu Jahwe, przeto przedstawiano go sobie jako wysoki szczyt sięgający niebios”²⁹. Dlatego „górne Jeruzalem” z Ga 4,26 może być też utożsamiane z Syjonem, który nazywany jest „świętą górą Jahwe” (Ps 2,6; por. Ps 48,2n.) czy też Jego siedzibą (Ps 132,13). Na tej linii także plasuje się tekst Hbr 12,22, który przeciwstawia dwie góry: Syjon i Synaj – ta ostatnia nazwana jest niebieskim Jeruzalem (Ἱερουσαλήμ ἐπουρανίος).

²⁵ Por. J.D.G. Dunn, *The Theology of Paul's Letter to the Galatians*, Cambridge 1993, s. 96.

²⁶ Por. F.F. Bruce, *Galatians*, s. 221.

²⁷ *Tamże*; por. H. Schultz: „In Jewish apocalyptic tradition heavenly Jerusalem was the pre-existent place where God's glory was always present”, NIDNTT II, s. 329.

²⁸ Por. R. Y.K. Fung, *Galatians*, s. 210.

²⁹ B. C. Ollenburger, *Syjon*, SWB, s. 724.

Czy jednak można traktować przymierze, które wyobraża Sara, jako nowe przymierze wg Hbr 12,24³⁰? F.F. Bruce twierdzi, że tak³¹. Cytowany w Ga 4, 27 tekst Iz 54, 1 jest początkiem eschatologicznego prorocstwa, które zapowiada przyszłą radość Jerozolimy i w w.10cd mówi o odnowieniu przymierza: „Miłość moja nie odstąpi od ciebie i nie zachwieje się moje przymierze pokoju” Tekst ten ma charakter obietnicy i mówi o szczęściu jej (tj. Jerozolimy) dzieci, którzy będą uczniami Pana (Iz 54,13n.). Z drugiej jednak strony w poprzednim rozdziale (3,6-29) apostoł uzasadniał bezsilność Prawa Mojżeszowego, powołując się na obietnicę daną Abrahamowi. Z tego odniesienia wynika, że przymierze dotyczy osoby Abrahama. Konkluzja jednak doprowadza do Chrystusa (3,24-29). A zatem, jakie przymierze Paweł ma na myśli?

Zauważyliśmy już wcześniej, że kluczowym tematem perykopy jest antyteza: wolność – niewola. Dlatego Paweł wykorzystuje, w celu ilustracji zagadnienia, dwie postacie alegoryczne: niewolnicę i panią. Wolność wiąże z obietnicą, natomiast niewolę z Prawem. Prawo zaś zostało nadane na Synaju, dlatego niewolnicę Hagar utożsamia z Synajem, ale w istocie chodzi mu o przymierze oparte na Prawie, które czyni niewolników. Natomiast przeciwieństwem tego przymierza jest przymierze oparte na obietnicy, w które wchodzi się przez wiarę, które prowadzi do usprawiedliwienia z wiary. To właśnie przymierze zostało wypełnione w Chrystusie, dlatego apostoł stawia chrześcijan i Izaaka w jednej linii, jako potomstwo Abrahama.

3. Zastosowanie alegorii do sytuacji Galatów (4,28-5,1)

Paweł, używając inwokacji: *ἡμεῖς δέ, ἀδελφοί*, wprowadza zastosowanie przedstawionej typologii bezpośrednio do adresatów. O ile w sekcji „alegorycznej” (4,24-27) Paweł swoją uwagę koncentrował na dwóch matkach, to teraz słowa kluczowe to *τέκνον* oraz *υἱός*. To, co wcześniej Paweł odnosił do dwóch synów Abrahama, teraz odnosi do Galatów – do tych, którzy uwierzyli prawdzie Ewangelii, jak i tych, którzy „sieją zamęt i chcieliby przekreślić Ewangelię Chrystusową” (por. 1,7). Ci pierwsi są – jak Izaak – dziećmi obietnicy, narodzonymi

³⁰ Chodzi o przymierze zawarte przez krew Jezusa Chrystusa.

³¹ Por. F.F. Bruce, *Galatians*, s. 221. Powołuje się tam na *Testimonia* Cypriana, według którego kwestia dwóch kobiet z Ga 4,22nn. jest rozszerzona o typologię dwóch żon Jakuba, które symbolizują: Lea – Synagogę, a Rachel – Kościół. Co więcej, syn Racheli, Józef jest tam przedstawiony jako „typ Chrystusa”. Do tego dochodzi jeszcze symbolika dwóch żon Elkany, synem jednej z nich, Anny jest Samuel, kolejny „typ Chrystusa”.

„według ducha”, dziećmi wolnej (= górnego Jeruzalem), a zatem dziedzicami (w. 30c). Natomiast wicherzyciele, którzy sprzeciwiają się prawdzie Ewangelii, to urodzone „według ciała” dzieci niewolnicy. Akcent charakterystyki chrześcijan, jako dzieci obietnicy „według Izaaka” (κατὰ Ἰσαάκ), spoczywa jednak na emfatycznym, powtórzonym dwukrotnie: ἐλευθέρας. Najważniejszym słowem, wokół którego ogniskuje się refleksja Paweł, jest „wolność”. Ten termin zostanie przecież podjęty i rozwinięty w kolejnej perykopie, w której apostoł rozprawia się z praktyką obrzezania (5,2-12). Wyjaśnienie przejścia od 4,28 do 5,1, gdzie pojawia się postać Chrystusa, znajdziemy już wcześniej w 3,16: „[obietnice zostały dane] potomkowi (...), którym jest Chrystus”. W świetle tego werse- tu okazuje się, że to Chrystus jest prawdziwym Izaakiem³². Skoro wcześniej (w. 26) Paweł nazwał górne Jeruzalem matką chrześcijan, którzy są – na wzór Izaaka – dziećmi obietnicy, to należy je utożsamiać z Kościołem.

W Liście do Galatów spotkaliśmy już wcześniej midrasz nawiązujący do potomstwa Abrahama (Ga 3,15-21). Wtedy Paweł, mówiąc o obietnicach danych Abrahamowi (3,16), podkreślał z naciskiem, że chodzi o jednego potomka. Teraz możemy powiedzieć, że Abraham miał innych potomków (z linii Izmaela), którzy jednak nie otrzymali obietnic. Ale potomkowie z linii Izmaela także mogą się nazywać synami Abrahama. Tak więc mamy dwie linie potomków: naturalną od Izmaela i powstałą wskutek obietnicy od Izaaka, któremu przysługuje dziedzictwo. W konkretnej sytuacji, w jakiej znalazł się apostoł w Galacji, swoich adresatów stara się przyporządkować do jednej z tych linii. Obydwie grupy uważają się za dzieci Abrahama. Paweł mówi: owszem, ale nie wszyscy są synami obietnicy, są nimi tylko ci, którzy są wolni, a wolność otrzymujemy tylko w Chrystusie (5,1). Nie może być zresztą inaczej, skoro Paweł jest zagorzałym wyznawcą ekskluzywizmu soteriologicznego Jezusa Chrystusa. Apostoł ma w świadomości obietnicę daną Abrahamowi, na podstawie której poganie dostąpią usprawiedliwienia przez wiarę (3,8). Ta obietnica zostaje zrealizowana wraz z przyjściem Chrystusa i doświadczona przez Galatów, kiedy uwierzyli w Jezusa Chrystusa ukrzyżowanego (Ga 3,1n.)³³

W w. 29 Paweł sugeruje, jakoby Izmael miał prześladować Izaaka. Jednak w Biblii nie znajdziemy takiej sytuacji. Jediną wzmianką o negatywnej postawie Izmaela wobec Izaaka jest stwierdzenie „naśmiewał się” (Rdz 21,9)³⁴. Być może autor nawiązuje do Ps 83,6-7 lub do tradycji przekazanej przez

³² Por. A. Pitta, *Galati*, s. 292.

³³ R.Y.K. Fung, *Galatians*, s. 212.

midrasz *Genesis Rabbah*, według którego Izmael domaga się prawa do dziedzictwa, ponieważ przyjął dobrowolnie obrzezanie mając 13 lat, Izaak zaś je otrzymał będąc nieświadomym, mając zaledwie osiem dni³⁵. Zarówno nawiązanie do Rdz 21,9 jak i ostatnia sugestia są o tyle uzasadnione, że w. w. 30 Paweł cytuje Rdz 21,10, gdzie w grę wchodzi także kwestia dziedzictwa. Apostoł, nawiązując do historii Izaaka i Izmaela, stwierdza, że prześladowanie ma miejsce „teraz” (οὐτως καὶ νῦν). Jeżeli w odniesieniu do kwestii adresatów przyjmujemy hipotezę Galatów Południowych³⁶, nie mamy wątpliwości co do faktu prześladowania Pawła i jego towarzyszy (Dz 13,50; 14,2.5.19). Jednak w przypadku „judaizujących”, czyli zwolenników przestrzegania Prawa Mojżeszowego, termin διώκω może być rozumiany w szerokim sensie, jako „wprowadzanie zamieszania i niepokoju”³⁷

Cytat wprowadzony przez Pawła w w. 30: „Wypędź niewolnicę i jej syna, bo nie będzie dziedziczyć syn niewolnicy razem z synem wolnej” (Rdz 21,10) ma doniosłe znaczenie. Powołując się na Słowo Boże (λέγει ἡ γραφή, dla Żyda znaczyło tyle, co: „mówi Bóg”) Apostoł udowadnia, że ci, którzy swą nadzieję wiążą z Prawem, zostaną odrzuceni przez Boga. Tę sytuację można przedstawić graficznie w następujący sposób³⁸:

<i>historia biblijna</i>	<i>aktualizacja</i>
niewolnica Hagar urodziła syna	niewierzący Żydzi, niewolnicy Prawa
który prześladował syna Sary, wolnej	prześladowali wierzących chrześcijan
matka i syn zostali wypędzeni	zostali odrzuceni
na skutek Bożego polecenia (Rdz 21,13)	przez Boga

4. Zakończenie

Ostatecznie w całym rozwinięciu historii Abrahama chodzi Pawłowi o zaczerpniętą z Pisma Świętego typologiczną interpretację sytuacji, jaka ma miejsce wśród

³⁴ Tamże, s. 213.

³⁵ Por. F.F. Bruce, *Galatians*, s. 223.

³⁶ Na temat dwóch hipotez dotyczących adresatów listu zob. A. Pitta, *Galati*, s. 25-30; F.F. Bruce, *Galatians*, s. 3-18.

³⁷ Tak. m.in. H. Schlier, *Der Brief an die Galater*, Göttingen 1965.

³⁸ Por. A.T. Hanson, *Studies in Paul's Technique and Theology*, Grand Rapids 1974, s. 95.

adresatów. Apostoł zmierza do tego, aby przekonać adresatów, że synowie Abrahama („Abraham miał dwóch synów...”), którzy sądzą, że otrzymają usprawiedliwienie na podstawie wypełniania uczynków Prawa, znajdują się w niewoli Prawa („trzymani w więzieniu” – Ga 3,23), tak jak niewolnikiem był Izmael, natomiast ci, którzy spodziewają się usprawiedliwienia przez wiarę w Chrystusa – czy to Żydzi, czy poganie – są wolni, jak Izaak, a więc są dziedzicami obietnic Bożych.

Ponieważ Żydzi uważali się za „synów Przymierza”, dlatego apostoł mówi o przymierzu synajskim, które „rodzi ku niewoli”, natomiast autentyczną kontynuacją i dopełnieniem przymierza z Abrahamem nie jest przymierze synajskie, lecz przymierze zawarte przez Chrystusa, ponieważ tylko ono daje wolność od skutków Prawa. Jakie jest zatem odniesienie Pawłowej alegorii do zasadniczej kwestii listu? Można to przedstawić za pomocą poniższego schematu³⁹:

<i>Niewola</i>	<i>Wolność</i>
Hagar – niewolnica	Sara – kobieta wolna
Izmael – urodzony według ciała	Izaak – urodzony na skutek obietnicy
przymierze oparte na Prawie	przymierze oparte na wierze
obecne Jeruzalem (= judaizm)	górne Jeruzalem (= Kościół)
dzieci obecnego Jeruzalem	dzieci górnego Jeruzalem
(będące pod Prawem)	(żyjące w wolności)
<i>Usprawiedliwienie z Prawa</i>	<i>Usprawiedliwienie z wiary</i>

Podsumowując krótko wywody apostoła: Ci, którzy szukają usprawiedliwienia w Prawie, znajdują się w niewoli, a zatem ich matką musi być niewolnica – a skoro są też potomstwem Abrahama „według ciała” – jedyną ich matką może być Hagar. Ci zaś, którzy szukają usprawiedliwienia przez wiarę – jak Abraham – otrzymują obietnice, są dziedzicami, dziećmi obietnicy, a zatem są ludźmi wolnymi – ich matką może być zatem tylko Sara.

O. Piotr R. Gryziec OFMConv, SBP 115

³⁹ Z niewielkimi modyfikacjami podaje za: R. Bring, *Commentary on Galatians*, Philadelphia 1961, s. 227.